

Abb. 5: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Gesamtsituation der freigelegten Partien des Treppenhalses nach dem Herausnehmen der Verfüllung des Wasserleitungsstrangs in der Westwand des Aushubs. Im rechten Teil von der mittleren Scheidemauer befand sich der nördliche Raum parallel mit dem Treppenhals mit der Breite von 3,5 m, gewölbt mit dem Tonnengewölbe (Foto J. Hlavatý).

Abb. 6: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Grundriss der entdeckten romanischen Konstruktionen mit der Bezeichnung des südlichen Endes des Aushubs für den Wasserleitungsstrang (abgebildet von J. Hlavatý).

Abb. 7: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Westwand des Aushubs für den Wasserleitungsstrang in der Stelle des abgerissenen Kren-Hauses. Querschnitt durch den Treppenhals mit der Ansicht seiner Westwand. 1 – Haupt der romanischen Mauer, 2 – rekonstruiertes Haupt der romanischen Mauer (bei der Dokumentation nicht zugänglich), 3 – rekonstruierter Umfang des romanischen Mauerwerkes, 4 – Portalnische, 5 – ursprüngliches Niveau der Schwelle der Portalnische, 6 – erhöhtes Niveau der Schwelle, 7 – Ausmauerung der Portalnische, 8 – Entlüftungsschornstein in den Fußboden des Kren-Hauses, 9 – Mauerhaupt in der Stelle der beigelegten Treppenstufen, 10 – Negativ der Ablegenische nach dem Aufreißen der Leibung, 11 – Rekonstruktion des Verlaufes des Gewölbes des anliegenden nördlichen Raumes, 12 – nachträglich eingelegtes Tonnengewölbe gleichzeitig mit der Ausmauerung der Portalnische, 13 – nachträgliche Unterwölbung der Portalnische, 14 – bestehendes Niveau des Terrains des Altstädter Rings, 15 – wahrscheinliche Höhe des Niveaus des Terrains in der Zeit des Aufbaus des romanischen Hauses in der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts, 16 – Rekonstruktion der Höhe des geologischen Untergrundes vor dem Anfang der Besiedlung (die Oberfläche der Terrassenstufe war vom Süden nach Norden mäßig gesenkt) (laut Unterlagen der Autoren umgezeichnet von J. Hlavatý).

Abb. 8: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Kren-Haus. Nördliches Haupt der Südwestwand des Treppenhalses. Erläuterungen auch die Abb. 7: 1 – Haupt der romanischen Mauer, 2 – rekonstruiertes Haupt der romanischen Mauer (bei der Dokumentation nicht zugänglich), 9 – Mauerhaupt in der Stelle der beigelegten Treppenstufen, 10 – Negativ der Ablegenische nach dem Aufreißen der Leibung, 12 – nachträglich eingelegtes Tonnengewölbe gleichzeitig mit der Ausmauerung der Portalnische (abgebildet von J. Hlavatý).

Abb. 9: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Südwestliche Ecke des Treppenhalses. Es zeichnen sich hier völlig deutlich Umrisse von zwei Treppenstufen im Haupt der Mauer aus dem Bruchsteinmauerwerk, über dem Fuß des eingelegten Gewölbes zeichnet sich ein Negativ des aufgerissenen Ständers der Ablegenische: 1 – Haupt der romanischen Mauer, 10 – Negativ der Ablegenische nach dem Aufreißen der Leibung, 12 – nachträglich eingelegtes Tonnengewölbe gleichzeitig mit der Ausmauerung der Portalnische. Erläuterungen auch in der Abb. 7 (Foto J. Hlavatý).

Abb. 10: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Negativ des Ständers der Ablegenische über dem Gewölberücken des eingelegten Gewölbes in der Südwestwand des Treppenhalses (Foto J. Havrda).

Abb. 11: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Kren-Haus. Südliches Haupt der Nordwand des Treppenhalses. Erläuterungen auch in der Abb. 7: 1 – Haupt der romanischen Mauer, 2 – rekonstruiertes Haupt der romanischen Mauer (bei der Dokumentation nicht zugänglich), 9 – Mauerhaupt in der Stelle der beigelegten Treppenstufen, 12 – nachträglich eingelegtes Tonnengewölbe gleichzeitig mit der Ausmauerung der Portalnische (abgebildet von J. Hlavatý).

Abb. 12: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Nordwand des Treppenhalses. In der Ecke des Raumes, links unten zeichnen sich Umrisse von zwei Treppenstufen. In das Quadermauerwerk wurde nachträglich das Gewölbe aus Bruchsteinsandmergel (oben) eingelegt (Foto J. Hlavatý).

Abb. 13: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Einkonservierter oberer Teil des Hauptes der Nordwand des Treppenhalses über dem Rücken des nachträglich eingelegten Gewölbes. Die ursprüngliche Herrichtung der Fugen hat sich in einem sehr guten Zustand erhalten (Foto J. Havrda).

Abb. 14: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Frontalansicht des Schnittes durch die Nordwand des Treppenhalses. Das eingelegte gotische Gewölbe ist in tief ausgemeißelte Taschen eingelegt, rechts befindet sich ein weniger lesbarer einheitlicher Übergang des Kernes des romanischen Mauerwerkes in die Wölbung des nördlichen Raumes. Der Rücksprung des Gewölbefußes macht dem Mauerhaupt gegenüber 6 cm (Foto J. Hlavatý).

Abb. 15: Prag 1 – Altstadt, Altstädter Ring, Kren-Haus kurz vor seiner Demolierung. Ansicht von Südosten (Foto Archiv des Museums der Hauptstadt Prag).

(Übersetzung J. Kroupová)

POZNÁMKA KE GOTICKÝM STAVEBNÍM FORMÁM MINORITSKÉHO KLÁŠTERA V BRNĚ

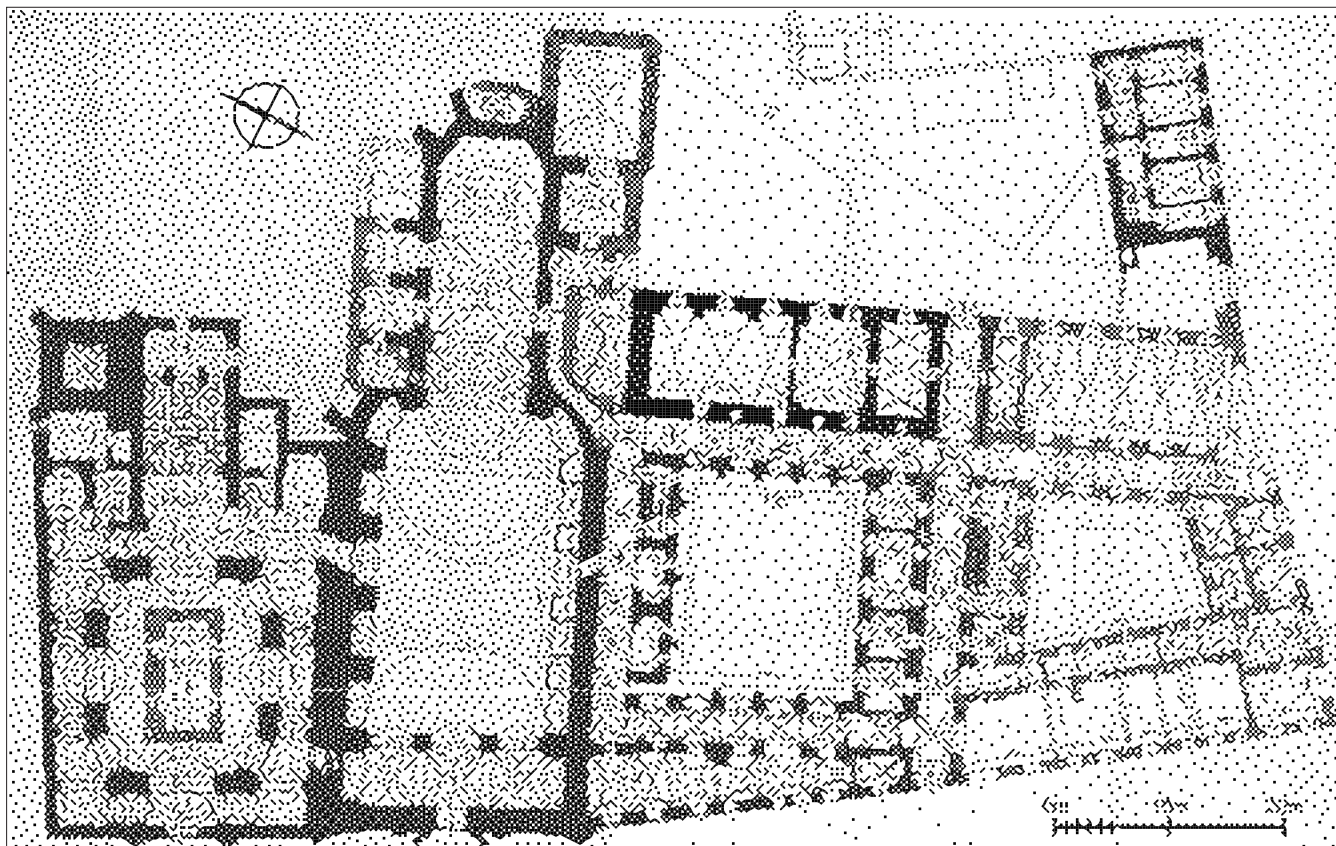
MARTINA KUDLÍKOVÁ

Minoritský klášter v Brně zůstává, i přes různé stavební úpravy a především výraznou barokizaci v 18. století, jedním z mála představitelů raně gotické mendikantské architektury na Moravě. Jsme zde však vesměs odkázáni na několik stavebních článků, písemné prameny¹⁾ a výsledky archeologických výzkumů.²⁾ Nejnovější publikovanou prací k brněnskému klášteru menších bratří je příspěvek Lubomíra J. Konečného, jenž vychází z autorova stavebněhistorického průzkumu.³⁾

Minoritský klášter se, spolu s klášterem dominikánským a herburským, jež byly všechny založeny zřejmě ve 30. letech 13. století, výrazně podílel na urbanistické podobě nově se utvářejícího města Brna. Z minoritských barokních Análů⁴⁾ se dovídáme, že ve 40. letech 13. století se poměry kláštera již značně ustálily a 8. září 1244 se v jeho

Obr. 1: Brno, klášter a kostel sv. Janů, polygonální závěr chóru – pohled od severu (všechny snímky autorka).

Stavební vývoj legenda

- Pozdně románské zdivo
- Konstrukce druhé poloviny 13. století a počátku 14. století
- Renesanční zdivo
- Stavební úpravy 1660
- Barokizace areálu 1716 - 1733 (Mořic Grimm), konventních budov
Ize předpokládat respektování středověkých základových konstrukcí
alespoň u traktových stěn (viz. Procházka 2000).
- Obnova po 2. světové válce

Obr. 2: Brno, půdorys kláštera a kostela sv. Janů – současný stav (převzato z: M. Číhalík – K. Maráz – M. Šeferisová Loudová, *Stavebněhistorický průzkum minoritského kláštera v Brně*, 2007, nepublikováno).

zdech konalo řádové provinciální shromáždění.⁵⁾ Pokračování stavební činnosti dále dokládají zprávy z let 1251 a 1254.⁶⁾ O tři roky později byl klášterní kostelík („ecclesia“) sv. Jana Křtitele vysvěcen olomouckým biskupem Brunem.⁷⁾ Klášter se později stával také místem konání duchovních soudů.⁸⁾

Původní kostelík, dostavěný kolem poloviny 13. století, vyhořel společně s klášterem při požáru města již roku 1262. Následovně byly objekty za donace Václava II., který minoritům daroval rozlehlý pozemek, rozšířeny. K tomu dopomohlo udělení dalších odpustků na odstranění škod⁹⁾ a při té příležitosti došlo také k rozšíření patronie na Jana Evangelistu.

Obr. 3: Brno, klášter a kostel sv. Janů, portál do kapitulní síně.

Podle nálezů z roku 1722, učiněných během budování krypty v presbytáři nynějšího kostela, pisatel klášterních análů usoudil,¹⁰⁾ že prvotní kostelík zasvěcený sv. Janu Křteli byl jednolodní podélný prostor s kněžištěm, vcelku asi

Obr. 4: Brno, klášter a kostel sv. Janů, portál do kapitulní síně – detail.

tak veliký jako presbytář nynějšího kostela. S tím však nesushlasí Jan O. Eliáš, který zde prováděl zmíněný stavebněhistorický průzkum v 80. letech 20. století. Má za to, že Christovy nálezy přísluší ještě stavbě, jež prvnímu kostelu předcházela a kostel stál podle něj již v místech dnešního chrámu a byl jako on orientován k východu. Z jeho lodi se zachovala část jižního obvodového zdiva z lomového kamene se soklem pod oblé profilovanou římsou z pískovce.¹¹⁾ Jediné, co se nám tedy dochovalo z kostela sv. Jana Křtitele, který v roce 1257 vysvětil olomoucký biskup Bruno,¹²⁾ je obvodové zdivo kněžiště s polygonálním závěrem.¹³⁾

K podobě samotného kláštera v průběhu 13. století nám autor minoritské kroniky, kvardián Christ, nepodává žádné informace. Na základě archeologických výzkumů však lze datovat nejstarší části konventu do období kolem poloviny 13. století, což můžeme potvrdit i na základě konání dalšího provinciálního shromáždění v roce 1262. Budova konventu byla už tehdy situována na jižní straně kostela. Nutno podotknout, že dle archeologického a stavebněhistorického průzkumu z konce 90. let 20. století předcházelo výstavbě kláštera intenzivní raně městské osídlení, jehož součástí byl i kamenný dům.¹⁴⁾ Zbytek staré klášterní budovy objevený ve východním křídle dnešního ambitu dokládá, že „šlo o obdélnou stavbu s trojicí zachovaných půlkruhově zaklenutých okének, z nichž jedno bylo ve 2. polovině 13. století porušeno monumentálním sloupkovým portálem.“¹⁵⁾

V roce 1304 se v klášteře konala provinciální kapitula, což svědčí o schopnosti kláštera pojmout kromě vlastních bratří i další minority a poskytnout jim dostatečně reprezentativní prostory. O dva roky později klášter opět vyhořel.¹⁶⁾

Dispozicí původního kostela se v souvislosti s portálem do pozdější kapitulní síně¹⁷⁾ zabýval ve svém stavebněhistorickém průzkumu a z něj vycházejícího příspěvku L. Konečný.¹⁸⁾

Zmíněný portál¹⁹⁾ o šířce průchodu 2,2 m je dominantou mezi ostatními drobnějšími stavebními fragmenty a dnes ho můžeme spatřit v jeho téměř intaktně zachované podobě. Tento gotický ústupkový, bohatě profilovaný a polychromovaný portál se otevírá do východního křídla klášterního

Obr. 5: Brno, klášter a kostel sv. Janů, kapitulní síň – triumfální oblouk.

ambitu v úrovni odkryté podlahy, sestavené z raně gotických dlaždic. Sokl je na vnějším i vnitřním okraji dodatečně odsekáný a upravený a i kamenná trnož byla na obou okrajích dodatečně odsekána a následně restaurátorsky doplněna.²⁰⁾ Na trnoži spočívají sdružené talířovité patky s průběžně obíhajícími kroužky, na něž nasedají půlválcové dřívky, které spolu s výžlabky profilují vlastní ostění a v dalším průběhu nad prstenci i celou archivoltu. Tyto talířovité prstence ve formě disku, objevující se na místě hlavic, pocházejí z cistercko-burgundské architektury a u nás se s nimi poprvé setkáváme již v předklasické gotice 40. let 13. století na portálu v Nepomuku, i když zde je počet ústupků zredukovaný pouze na jeden. V případě minoritského portálu nám vedle stupně linearizace pomáhá s datací také fakt, že je zde užít vysoký sokl, který je prvkem poměrně pozdním (například portál v Kourimi kolem 1260–1270).²¹⁾ Pruty ubíhají do zalomeného vrcholu portálu bez pevného přerušení v podobě hlavic, namísto toho se pouze „provlékají“ talířovým prstencem. Proces proměny sloupku v průběžný prut ostění s navlečenou hlavicí (prstencem) byl u nás dokončen v letech 1260–1280.²²⁾ Talířovitý prstenec navlečený na prutu ostění se uplatnil také například kolem roku 1270 na portálech hradních kaplí na Bezdězu nebo v Horšovském Týně. Jen výjimečně se s tímto prvkem setkáváme ještě u staveb poklasické gotiky, jak je tomu u portálu kapitulní síně v brněnském dominikánském klášteře.

Ve vrcholu archivoly portálu minoritského kláštera nalezneme reliéfně pojednaný motiv anděla. Jedná se o plastiku hlavičky, křídel a rukou s vinou révou. Podobný motiv známe i z velkého severního portálu třebešské baziliky (kolem poloviny 13. století). Révová ratolest spolu s křídly anděla se hlásí k prolamovanému naturalistickému stylu 70. let 13. století.²³⁾ Součástí portálu jsou reliéfní polychromované listové konzolky, provedené ve stejném stylu

Obr. 6: Brno, klášter a kostel sv. Janů, kapitulní síň – triumfální oblouk – detail.

jako plastika anděla. S reliéfními konzolami se setkáváme například na patkách Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova, na Zvíkově a v mezilodních arkádách minoritského kostela ve Stein an der Donau.²⁴⁾

Minoritský portál je polychromován a tatáž polychromie se dochovala i na ostění v kapitulní síni. Nejstarší barevnost portálu byla černomodrá a bílá, ale po zřizování kapitulní síně byl portál polychromován nově, a to tmavozeleně a červeně.²⁵⁾

Otázka datace a funkce portálu nebyla mezi badateli zatím jasně zodpovězena. Lubomír Konečný jej na základě formálního srovnávání slohových znaků určuje jako dílo „klasické fáze domácí gotiky“ a portál vracuje do 60. let 13. století, nejpozději kolem roku 1270.²⁶⁾ S ohledem na pokročilejší linearizaci považují za vhodnější posunout datování do let sedmdesátých. S touto datací se shoduje i obecné určení M. Stehlíka do doby po polovině 13. století.²⁷⁾

Teorie J. Kroupy, tedy že byl minoritský portál vystavěn jako určitá forma memorie pro jednoho z dobrodinců kláštera po požáru roku 1306, není podložena. Podle mého názoru můžeme vyloučit, že by se jednalo o památku na opavského knížete Mikuláše (?1318), protože ten spolu se svojí rodinou nebyl pohřben v blízkosti portálu, jak by se dalo očekávat, ale v chóru kostela.²⁸⁾ Podobně byl také Artleb z Boskovic († 1335) pohřben v rodové hrobce přímo v chrámu.²⁹⁾ I kdybychom počítali se záměrnou „archaičností“ portálu v rámci zmíněné memorie, můžeme dataci po roce 1300 vyloučit.

Lubomír J. Konečný se ve svém článku³⁰⁾ podrobněji zabývá původní funkcí portálu a interpretuje jej jako vstup do

Obr. 7: Brno, klášter a kostel sv. Janů, severní rameno ambitu – pilíř s konzolami a výběhy žebér.

přvotního kostelíka a současně v něm spatřuje tzv. „*portu iustitiae*“. Reakcí na tuto hypotézu jsme se zabývali již v příspěvku k portálům brněnských mendikantských klášterů,³¹⁾ zde jen uvedme, že ji nelze považovat za dostatečně podloženou.

K zazdění portálu došlo podle zjištění archeologického průzkumu³²⁾ snad během stavebních úprav probíhajících v letech 1661–1663, možná už i dříve. Přesný důvod zazdění původního vchodu do kapitulní síně a jeho nahrazení vchodem užším neznáme, můžeme ale předpokládat, že se jednalo o ryze praktickou záležitost kvůli vytápění prostoru.

Výrazným milníkem ve stavebním vývoji minoritského kláštera se stal zmiňovaný požár roku 1306, kdy nezůstalo podle minoritských Análů³³⁾ z kláštera nic kromě zdi.³⁴⁾ Po této zničující události začaly postupně nové stavební práce, jež se však, nejspíš vlivem neklidných poměrů po vymření Přemyslovců, protáhly na řadu let a konvent byl uveden do dřívějšího stavu teprve k roku 1320. Toto období máme doloženo řadou dochovaných drobnějších architektonických detailů a „vítězným obloukem“ v kapitulní síni.

Doposud byl jediným badatelem zabývajícím se vítězným obloukem v kapitulní síni Lubomír J. Konečný, který sleduje stylovou podobu oblouku v rámci svého stavebněhistorického průzkumu.³⁵⁾ Oblouk je tvořen osově souměrně profilovaným lomeným kamenným žebrem, ukotveným do pilířů štíhlými konzolami na vysokých zdvojených krycích deskách. Konečný hodnotí triumfální oblouk kapitulní síně spolu s jeho kružbovými konzolami jako slohový projev „poklasické gotiky“ a vracuje jej kolem 1320.

Obr. 8: Pohled na Brno v době obležení Švédy roku 1645, olej, Hans Jörg Zeiser; Hieronymus Benno Beyer, Muzeum města Brna. Pohled od severovýchodu (výřez).

Profilace minoritského oblouku má podle badatele prototypy již v klasické gotice (Bezděz – palác, Zvíkov – tribuna hradní kaple,³⁶ Krivoklát – průjezd, Tišnov – kapitulní síň), ale jeho ostrou, vertikálně protaženou profilaci určuje jako charakteristický prvek pro poklasický sloh a nejbližší možnou paralelu nachází u triumfálního oblouku kaple hradu Veveří (1290–1320) a vnitřního oblouku portálu kapitulní síně brněnských dominikánů (kolem 1290).

Pětiboké štíhlé konzoly mají tvar obráceného jehlance a jsou jen o málo vyšší než krycí deska, jež je výrazně přečnívá. Postranní plochy jehlance jsou dekorovány motivy gotické okenní kružby vřezanými do ustoupených ploch, přičemž na čelní straně se mezi trojúhelníky objevují čtyřlístky a trojlístky. Závažným kritériem k datování oblouku do doby kolem roku 1320 mají být podle Konečného právě kružbové konzoly, a to především pro svoji plošnou vpadlou dekoraci a vysoké, široké krycí desky s přímým výběhem žeber. Nejbližší obdobu nalézá v kapli sv. Kateřiny a v presbytáři farního kostela v Loučimi,³⁷ jejíž slohové zařazení bylo korigováno do 20., nejvýše 30. let 14. věku.³⁸ Tyto tvary přetrvávají do první poloviny 14. století, kdy se uplatňují v sakristii v Roudnici nebo v lodi dominikánského kostela v Českých Budějovicích.³⁹ V rámci komparace se jmenovanými památkami můžeme s uvedeným vročením souhlasit.

Na žeburu vítězného oblouku se dodnes zachovala polychromie v podobě různobarevných vegetabilních ornamentů a článkování (úseky tmavozelené, tmavočervené, růžové, žluté).

Do konce 14. století dokončili minorité i budování konventu kolem rajskeho dvora, situovaného při jižní straně kostela – jeho západní a severní křídlo bylo přízemní, jižní a východní patrové. Budovy konventu měly vesměs střechy

Obr. 9: Pohled na Brno v době obležení Švédy roku 1645, olej, Hans Jörg Zeiser; Hieronymus Benno Beyer, Muzeum města Brna. Pohled od jihovýchodu (výřez).

sedlové, přízemní sakristie na jižní straně presbytáře střechu pultovou. Stavba v místě dnešní sakristie zřejmě náleží také do období 14. století a podle barokních Análů byla původně zaklenuta na střední sloupek.⁴⁰

Zvláštní pozornost v klášterním souboru nicméně zasluhuje severní rameno křížové chodby z doby po roce 1320. Tato část ambitu byla zaklenuta křížovou klenbou se žebry hruškového profilu, dosedajícími na kružbové konzoly. Podoba konzol a žeber se dochovala díky skutečnosti, že při novém překlenutí ambitu koncem 15. století nedošlo k jejich odsekání, ale pouze k omítnutí.⁴¹ Druhotně upravené klenby ambitu bezprostředně překrývá omítka, do níž byly provedeny malby s vyobrazeními Kristových pašijí.

Severní křídlo ambitu je konstrukčně svázané pozoruhodným redukováním opěrným systémem jižního průčelí kostela a tvoří s ním jeden celek. Vazba na opěrný systém kostela ovlivnila i ne zcela obvyklé prostorové řešení severního ramena ambitu, které představovalo jakési neúplné dvoulodí, původně zaklenuté žebrovými křížovými klenbami s detaily odpovídajícími rámcově první polovině 14. století. V této době přispívala klášteru na konkrétní stavební činnosti i městská rada. V letech 1343, 1347 a 1348 to bylo 12 hřiven a 19 grošů na úplnou výstavbu (dostavbu) kostela,⁴² načež na zaklenutí chóru⁴³ dostali minorité v roce 1363 od města 4 hřivny.⁴⁴

Stavebněhistorický průzkum odůvodňuje i malou výšku soklu při severní stěně ambitu,⁴⁵ a to dodatečným zvýšením podlahy, jejíž úroveň s nálezem gotických šestibokých dlaždic z pálené hlíny byla údajně o 140 cm hlouběji.⁴⁶ Dnes podlahu kryje na koso položená „šachovnice“ z perštějnského mramoru. Eliášovu informaci potvrzuje také odkrytí výše popsaného ústupkového portálu do kapitulní síně.

Vzhledem k rozsáhlé barokní přestavbě, prováděné zejména Mořicem Grimmem v první polovině 18. století, nám zůstává podoba vrcholné středověké architektury v mnohých

Obr. 10: Brno, klášter a kostel sv. Janů, rajský dvůr – pohled na severní křídlo ambitu.

aspektech neznámá.⁴⁷⁾ Důležitým zdrojem pro její poznání, alespoň mluvíme-li o exteriéru, zůstávají brněnské veduty. Na základě srovnání s jinými dochovanými stavbami lze za nejvěrnější obraz kostela sv. Janů považovat Beyer-Zeise-rovny pohledy na Brno z doby obléhání města Švédy z roku 1645.⁴⁸⁾ Jedná se o dvě veduty, z nichž jedna znázorňuje minoritský areál v pohledu od severovýchodu, druhá od jihovýchodu. Dalšími zobrazeními minoritského kláštera v rámci brněnské zástavby jsou díla J. Willenberga z roku 1593,⁴⁹⁾ G. Houfnagela (1617)⁵⁰⁾ a S. Furka (1678).⁵¹⁾ Na vedutě Folperta von Allena z roku 1690⁵²⁾ se již nachází místo štíhlé polygonální věže nižší věž čtyřboká, což souhlasí s dalšími údaji, podle kterých byla původní zvonice roku 1678 přestavěna.

Ve 14. století sahal areál kláštera až k hradbám a pojila se k němu zahrada se hřbitovem, jenž přiléhá k severní stěně kostela sv. Janů. Od poloviny téhož století až do roku 1678 stávala v severovýchodním koutě mezi presbytářem a lodí kostela štíhlá věž. Tento prvek se začal rozvíjet u mendikantských řádů právě ve 14. století, když začaly

ustupovat od naprostého zákazu stavění věží. Brněnská minoritská věž byla štíhlá, s vysokou jehlancovou střechou. Často do ní však uhořel blesk, proto ji v roce 1678 zbouřili⁵³⁾ a menší zvony, které zde bývaly, přenesli na samostatně stojící gotickou věž klášterní zvonice z druhé poloviny 14. století, stojící v rohu hřbitova. Nároží věže armovaly opěrné pilíře přiložené na koso,⁵⁴⁾ zvonová část byla zřejmě patrová a ustupovala.⁵⁵⁾ K přestavbě věže došlo roku 1725 a později byla přičleněna k Loretánskému chrámu.

K celkové podobě kostela lze dodat, že i navzdory pozdější barokizaci si zachoval svoji středověkou půdorysnou dispozici. Jako typický prvek mendikantské architektury zde spatřujeme absenci transeptu a pravoúhlé uzavření vedlejších lodí. Poslední drobnější zmínky o vrcholné středověké architektuře brněnského minoritského kláštera poskytuje ve svém stavebněhistorickém průzkumu Jan O. Eliáš.⁵⁶⁾ V jižním průčelí velké kvadratury jsou pozůstatky po třech gotických opěrných pilířích s nevhodnými novodobými plechovými stříškami. Na fasádě byla odhalena čela gotických opěrných oblouků kostela složená z pečlivě opracovaných a lícovaných kamenných kvádrů a završená trojúhelníkovými štítky se slepými trojlístými kružbami. Pod omítkou Eliáš předpokládá ostění gotických hrotitých oken ambitu nebo alespoň jejich fragmenty. Stejná situace je prokazatelná rovněž na východním a západním průčelí velké kvadratury. Také v prostoru sklepení byly zjištěny gotické fragmenty, konkrétně části hruškového žebra a další, zatím blíže neidentifikované, tesané středověké architektonické detaily.

V současnosti by mohlo slibovat zjištění nových poznatků k tématu středověké architektury brněnských minoritů opětovně⁵⁷⁾ odkrytí částí oblouku na venkovní východní stěně bývalé kapitulní síně. I zde jsou patrné zbytky stejné polychromie objevující se už v interiéru. Zatím však, je-li autorce známo, chybí odborné zpracování těchto bezpochyby důležitých fragmentů.

Na závěr můžeme na základě výše uvedeného konstatovat, že se klášter brněnských minoritů během 14. století za přispění dobrodinců z řad šlechty a měšťanů rozrostl na typologicky rozvinutý klášterní útvar vybavený všemi

Obr. 11: Brno, klášter a kostel sv. Janů, pohled na exteriér kapitulní síně – pohled od východu.

náležitostí, ať již jde o halový kostel s dlouhým, pro mendikanty charakteristickým presbytářem, budovu kvadratury s významově zdůrazněným východním křídlem a téměř čtvercovým ambitem, s ohledem na řádové předpisy odloučeně situovanou věž zvonice nebo užitková a hospodářská stavení v okrsku budovy tzv. malé kvadratury na jihu areálu.⁵⁸⁾ Důležitou úlohu hrál také fakt, že se klášter nemusel potýkat se stísněností stavebního pozemku.

Příspěvek původně zazněl na pracovním setkání Sakrální stavební formy středověku a časného novověku I (v Praze, 12. 11. 2008).

POZNÁMKY

- 1) První písemný doklad o existenci kláštera je z roku 1239, ale nejstarším dochovaným pramenem pocházejícím od samotných minoritů je až Epicedium kláštera z let 1301–1643, uložené v Moravském zemském archivu ve sbírce G13, č. 308. Autorem práce byl Štěpán, minoritský brněnský lektor se středním stupněm akademického vzdělání v teologii a svobodných umění. Tento pramen se však nevztahuje přímo k architektuře.
- 2) Rozsáhlejší průzkumy přinášející poznatky ke středověké architektuře v klášteře a kostele sv. Janů probíhaly v první polovině 80. let minulého století: J. O. Eliáš, Stavebně-historický průzkum minoritského kláštera. Brno 1985 (výtisky uloženy v ARCHAIA Brno o.p.s. a v minoritském klášteře; dále také autorův článek Týž, Minoritský klášter v Brně, *Archaeologia historica* 11, 1986, s. 313–319) a v letech 1996–1999, kdy došlo mimo jiné k odkrytí raně gotického portálu v křížové chodbě. Výstupem z průzkumu byla nálezořá zpráva společností Archaia Brno: D. Merta, Brno. Minoritský klášter, Brno 1998 (nálezořá zpráva uložena v ARCHAIA Brno o.p.s.) a stavebněhistorický průzkum: L. J. Konečný, Minoritský klášter v Brně. Podpovrchový stavebně historický průzkum. Nálezy v severní části východního křídla konventu (tzv. malý refektář), Brno 1998–1999 (uloženo v Muzeu města Brna).
- 3) L. J. Konečný, Stavební počátky, „porta iustitiae“ a kapitulní síň kláštera brněnských minoritů, *Forum Brunense* 2007, s. 9–35.
- 4) P. Christ Stephanus O. Min. Conv., *Chronologia venerabilis conventus Brunensis ad S. Joannes, 1733*. Moravský zemský archiv v Brně, fond E49, karta 15, kniha 32 (Análý kláštera od založení – 1733) – dále Análý.
- 5) P. Christ Stephanus, o. c. v pozn. 4, s. 237.
- 6) P. Christ Stephanus, o. c. v pozn. 4, s. 237, 322 - Roku 1251 získali minorité od papeže Inocence IV. čtyřicetidenní odpustky pro ty věřící, jež přispějí almužnou na stavbu kostela sv. Jana Křtitele. V roce 1254 týž papež zmocnil brněnské řeholníky, aby směli pro stavbu svého konventu přijímat milodary z loupeží a půjček, jestliže tyto budou vráceny svým vlastníkům.
- 7) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 2; C. Hálová-Jahodová, Brno. Stavební a historický vývoj města. Praha 1947, s. 40.
- 8) L. Jan – R. Procházka – B. Samek, Sedm set let brněnské kapituly. Brno 1996, s. 43.
- 9) M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, díl III., svazek I. Žebravé řády. Praha 2006, s. 177.
- 10) P. Christ Stephanus, o. c. v pozn. 4, s. 237.
- 11) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 105.
- 12) P. Christ Stephanus, o. c. v pozn. 4, s. 237.
- 13) J. Dřmal – V. Peša (edd.), *Dějiny města Brna* 1. Brno 1969, s. 80 – chrám je zde popisován jako halové trojlodí.
- 14) D. Foltýn a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005, s. 169.
- 15) K. Kuča, Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic. Brno 2000, s. 293.
- 16) Požár postihl mimo jiné všechny kostely ve městě.
- 17) V literatuře někdy tato místnost označována také jako bývalý refektář.
- 18) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 2. Badatel pokládá portál za vstup do prvotního kostelíka, přičemž usuzuje, že základy odkryté roku 1722, tehdy interpretované jako presbytář, patřily ve skutečnosti nejstaršímu minoritskému jednoraktu, zatímco kostel měl podobu orientované stavby, jejíž hlavní osa probíhala středem námi pojednávaného gotického portálu.
- 19) Podrobněji k samotnému portálu také M. Kudlíková, Portály brněnských mendikantských klášterů. Praha, v tisku.
- 20) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 2, s. 18, L. J. Konečný, o. c. v pozn. 3, s. 16 n.
- 21) V. Mencl, Vývoj středověkého portálu v českých zemích, *Zprávy památkové péče* XX, 1960, s. 8–26, dokončení s. 112–153, zde s. 114.
- 22) V. Mencl, o. c. v pozn. 21, s. 24.
- 23) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 3, s. 19.
- 24) V. Šlancarová, Architektonický vývoj Brna v 2. polovině 13. století, Brno 2005, s. 73n – diplomová práce FF MU (Seminář dějin umění).
- 25) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 2, s. 18.
- 26) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 2, s. 18.
- 27) M. Stehlík, K brněnským restaurátorským akcím v současnosti a v době nedávné, *Zprávy památkového ústavu v Brně* 3, 1999, s. 10 n.
- 28) A. Kratochvíl, Epicedium minoritského kláštera v Brně, *Časopis Matice moravské* 43, 1919, s. 17: Primo in choro in sepilcro elevato sepultus est illustrissimus dux oppaviensis dictus Nicolaus († 1313) cum uxore Elhaydis et filio suo Johanne († 1325), ut ibi patuit.
- 29) W. Schram, Brünner Kirchengrüfte. Brünn 1896, s. 15.
- 30) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 3.
- 31) M. Kudlíková, o. c. v pozn. 19.
- 32) D. Merta, o. c. v pozn. 2, s. 11n.
- 33) P. Christ Stephanus, o. c. v pozn. 4, s. 237.
- 34) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 3 – předpokládá, že v každém případě shorely střechy a stropy klášterních budov, ovšem i mobiliář, pokud nebyl mnichy včas zachráněn.
- 35) L. J. Konečný, o. c. v pozn. 3, s. 21n.
- 36) Viz také V. Mencl, Románská a gotická hlavičky jako prostředek k datování české architektury, *Zprávy památkové péče* X, 1950, s. 13.
- 37) V. Šlancarová, o. c. v pozn. 24, s. 73 – navíc dodává příklady kružbových konzol v klášteřích Mnichovo Hradiště, Pohled a Nymburk.
- 38) K. Fišerová, Výtvarné předpoklady české gotiky, *Umění* 25, 1977, s. 24 n.
- 39) V. Mencl, o. c. v pozn. 36, s. 15.
- 40) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 107
- 41) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 51: „Z detailního tvarově vyspělého aparátu staršího dvojlodí se dochovala podstatná část vnitřní arkatury – dvě dvojice lomených žebrových archivolt, s žebry vyvinutého hruškového profilu dosedajících na pilíře i pilířky prostřednictvím štíhlých kružbových konzol. Hlavičky, patky i svisle profilované dřívky pilířků byly dodatečně odsekány a spolu se zmíněnými archivoltami zaomítnuty po odstranění původní gotické žebrové klenby ambitu a vyklenutí klenby dnešní. Z někdejší křížové žebrové klenby ambitu lze na odkrytých kvádrech vnitřní strany pilířů dnes spatřovat ještě stínový jehlanový profil odsekaných konzol.“
- 42) A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Wien 1904, s. 322.
- 43) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 1985, s. 5 usuzuje, že by se mohlo jednat o podklenutí kruchty, neboť chór již nechal podle Análý Stephana Christa zaklenout Artleb z Boskovic (viz výše).
- 44) G. Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren II/I. Brünn 1856, s. 105.
- 45) Jedná se o sokl, nad kterým se nacházejí níže pojednaná vyobrazení Kristových pašijí. Sokl sahá do výšky cca 30 cm a je opatřený oblou pískovcovou římsou, a to i ve vstupní síni dnešní fary, kde byl zřejmě po zvýšení podlahy druhotně zvýšen a nadezděn.
- 46) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 1985, s. 52.
- 47) Na základe dochovaných plánů minoritského areálu od Mořice Grimma, za jejichž shlednutí děkuji prof. Jiřímu Kroupovi, nelze o středověké podobě kostela ani kláštera říci nic bližšího.
- 48) Pohled na Brno v době obležení Švédy r. 1645, olej, Hans Jörg Zeiser, Hieronymus Benno Beyer, Muzeum města Brna.
- 49) J. Willenberg, Pohled na Brno, ilustrace z: B. Patocký, Zrcadlo slavného markrabství moravského. Olomouc 1593, archiv Muzea města Brna, inv. č. 2289.
- 50) Georg Houfnagel, Brno, pohled od jihovýchodu, 1617, archiv Muzea města Brna, inv. č. 2296.
- 51) Sebastian Furk, Pohled na město z jihovýchodu, mědiryt 1678, archiv Muzea města Brna, inv. č. 2319.
- 52) Folpert van Ouden van Allen, 1690, Pohled na město, olej na plátně, Muzeum města Brna.
- 53) Z původní věže se dochovala pouze spodní část, kde se dodnes nachází točité schodiště na střechu kostela. Viz také V. Kryštofský, O stavbách brněnských minoritů. Loštice 1939, s. 6.
- 54) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 10.
- 55) K. Kuča, o. c. v pozn. 15, s. 293.
- 56) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 74–80.
- 57) Dle obr. 186 v diplomové práci V. Šlancarové, o. c. v pozn. 24, je patrné, že k odkryvu zbytků tohoto oblouku už nejméně jednou v nedávné minulosti došlo, v posledních letech byly ale ukryté pod omítkou.
- 58) J. O. Eliáš, o. c. v pozn. 2, s. 99.

EINE GLOSSE ZU DEN GOTISCHEN BAUFORMEN DES MINORITENKLOSTERS IN BRNO

Die Bettelordensklöster beteiligten sich in den 1230er Jahren sehr deutlich am Ortsbild der Stadt Brno (Brünn), leider aber begegnet man bei der Rekonstruktion ihrer ursprünglichen Architektur einem Mangel an materiellen sowie auch schriftlichen Quellen. Trotz einer massiven Barockisierung des Areals befinden sich im Brünner Minoritenkloster wichtige mittelalterliche Bauglieder. Das bedeutendste Denkmal der gotischen Baukunst stellt das Portal zwischen dem östlichen Kreuzgangsarm und dem Kapitelsaal dar. Das abgestufte, reich profilierte polychromierte Portal mit einem Engel mit einem Rebensproß in der Bogenspitze wurde 1996–1999 freigelegt. Die bisherigen Forschungsergebnisse werden im vorliegenden Beitrag zusammengefasst und neben der formalen, zur Datierung in die 1270er Jahre führenden Analyse werden in ihm die Betrachtungen zur ursprünglichen Funktion des Portals dargelegt.

Nach 1306, als das Kloster vom vernichtenden Brand betroffen worden war, verliefen neue Bauarbeiten, die mit einer Menge erhaltener Baufragmente im Kreuzgang und dem „Triumphbogen“ im Kapitelsaal belegt sind. Der letztere lässt sich als Ausdruck der nachklassischen Gotik verstehen und um 1320 datieren, vor allem dank den Maßwerkkonsolen, von denen die profilierten Rippen empor liefen. Bemerkenswert ist auch die erhaltene, Pflanzenmotive und Baugliederung enthaltende Farbfassung.

Man kann sich den Kreuzgang (wenigstens im Ostflügel) mit Birnstabkruzrippengewölbe auf Maßwerkkonsolen dank der Tatsache vorstellen, dass bei der Neuwölbung gegen Ende des 15. Jahrhunderts die Konsolen nicht abgemeißelt, sondern nur mit Putz überzogen wurden. Man kann sich auch vom hoch- und spätgotischen Äußeren des Areals Vorstellung machen, und zwar dank etlichen, das Kloster noch vor der erwähnten Barockisierung unter Moritz Grimm in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts darstellenden Veduten. Das getreueste Abbild der Minoritenkirche der hl. Johannes (hl. Johannes Ev. und Johannes d. T.) bieten die Ansichten Brünns von Beyer-Zeiser aus der Zeit der schwedischen Belagerung 1645 dar. Es ist deutlich, die Kirche hätte sich ihre mittelalterliche Anordnung behalten, in deren Gestaltung auch die Tatsache eine wichtige Rolle spielte, dass das Kloster keine Probleme im Zusammenhang mit den engen Bedingungen des zuge teilten Grundstücks hatte.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Polygonaler Chorbauabschluss – Ansicht von Norden (alle Fotos der Autorin).

Abb. 2: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes Ev. und Joh. d. T. Grundriss – gegenwärtiger Zustand (übernommen aus: M. Čihálik – K. Maráz – M. Šeferisová Loudová, *Stavebně historický průzkum minoritského kláštera v Brně* [Historische Bauuntersuchung des Minoritenklosters in Brno], 2007 – nicht veröffentlicht).

Abb. 3: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Portal zum Kapitelsaal.

Abb. 4: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Portal zum Kapitelsaal – Detail.

Abb. 5: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Triumphbogen im Kapitelsaal.

Abb. 6: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Kapitelsaal, Triumphbogen – Detail.

Abb. 7: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Kreuzgang, Nordarm – Pfeiler mit Konsolen und Rippenausläufen.

Abb. 8: Vedute Brünns während der schwedischen Belagerung 1645, Ölgemälde, Hans Jörg Zeiser, Hieronymus Benno Beyer, Stadtmuseum Brno. Ansicht von Nordosten (Ausschnitt).

Abb. 9: Vedute Brünns während der schwedischen Belagerung 1645, Ölgemälde, Hans Jörg Zeiser, Hieronymus Benno Beyer, Stadtmuseum Brno. Ansicht von Südosten (Ausschnitt).

Abb. 10: Brno, Kirche und Kloster der heiligen Johannes. Paradieshof, Kreuzgangsnordarm.

Abb. 11: Brno, Kirche und Kloster der hl. Johannes. Äußeres des Kapitelsaals – Ansicht von Osten.

(Übersetzung J. Noll)

TROJICE NEJSTARŠÍCH VYOBRAZENÍ HRADU V POLNÉ K INFORMAČNÍ HODNOTĚ VEDUT

JIŘÍ SLAVÍK

Nutnost poznání ikonografie pro zkoumání dějin měst, obcí, zámků, kostelů, vrchnostenských dvorů a dalších areálů je všeobecně uznávána. Veduty však nesmějí zůstat pouhým obrazovým doprovodem, je nezbytné nutné s nimi pracovat jako s jiným historickým pramenem. Kritikou pramenů se lze často dobrat mnoha dalších zjištění, odkrývající nejen podrobnosti o vzniku veduty, přesnosti zobrazení tématu, ale i o záměrech jejího objednatel. Kromě toho lze srovnáním vedut, často vytvářených přebíráním starších vyobrazení, vytvořit filiační skupiny, dovolující relativní zařazení jednotlivých členů takové skupiny na základě rozborů zkraslování a zjednodušování detailů.

Hradu v Polné nebyla až donedávna věnována pozornost. Čeští badatelé o něj po roce 1960, kdy byla Polná přičleněna k okresu Jihlava a s ním k Jihomoravskému kraji, ztratili zájem a moravští se mu podrobněji nevěnovali. Až v roce 2001 vytvořil P. Šimeček na základě dvou nejstarších vyobrazení města kresebnou rekonstrukci hradu na přelomu 16. a 17. století. Následně publikoval F. Musil (2005, 256) Grimmův plán hradního areálu z r. 1760 a M. Plaček (*Plaček – Futák*, 2006, 196) stavebněhistoricky analyzoval nové zaměření hradu. Konečně T. Durdík zveřejnil další plán z 1. poloviny 19. století (Durdík 2005, 79). Nejnověji se možností průzkumu hradu věnoval M. Plaček (2008, 7–26).

Trojice nejstarších vyobrazení města Polné, ležícího na české straně historické hranice mezi královstvím a markrabstvím, je všeobecně známa a často reprodukována. Dosud však tato vyobrazení z let 1617, 1624 a 1645 nebyla podrobena ikonografickému rozboru, a tak lze o jejich výpovědní hodnotě pochybovat. Všechna vyobrazení spojuje společný původ a provedení. Obě mladší veduty jednoznačně vznikly dílenským přepracováním veduty nejstarší, všechny tři byly provedeny technikou mědirytu, ve své době technicky nejdokonalejším způsobem reprodukce ilustrací.

Nejstarší z vedut pochází z roku 1617 a nese název *POLNA vulgo POLM insign: BOHEMIAE ciuitatis Regnum a Moravia diuidendis*. Jejím autorem byl Georgius Houfnaglius. Obraz zachycuje město v mírném nadhledu od jihu až jihozápadu, nepochybně z blízkosti hřbitovního kostela sv. Kateřiny. Veduta má celkem tři plány. Popředi zachycuje pahorkovitou obdělávanou krajinu, střední plán vyplňuje obraz města s hradem a pozadí tvoří kopcovitý obzor s četnými stromovými porosty. Pahorek na pravém okraji předního plánu korunuje žánrová dvojice stromů s křivými kmeny. Téměř uprostřed horního okraje autor pod rámování zavěsil nápisovou tabuli s výše uvedeným názvem, do levého horního rohu umístil nápis *Septentrio* a do pravého dolního rohu vsadil desku s dvojicí nápisových tabulí. Horní tabulí vyplňuje popis rytiny (*A. Rathaus. / B. Der weg auff*